

9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М., 1964–1973. – Т. 1–4.
10. Черныш Т. А. Этимология некоторых русских слов с корнями *жег-/жаг* / Т. А. Черныш // Русское языкознание. – Вып. 13. – 1986. – С. 32–37.
11. Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego / A. Bańkowski. – Warszawa: PWN, 2000. – Т. 1–2.
12. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974. – 805 s.
13. Gluhak A. Hrvatski etimološki rječnik / A. Gluhak. – Zagreb: August Cesarec, 1993. – 832 s.
14. Holub J., Kopečný F. Etymologický slovník jazyka českého / J. Holub, F. Kopečný. – Praha: SNU, 1952. – 575 s.
15. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého / J. Holub, S. Lyer. – Praha: SPN, 1967. – 527 s.
16. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého / V. Machek. – Praha: ČSAV, 1968. – 866 s.
17. Vaillant A. Grammaire comparée des langues slaves. 3. Le verbe / A. Vaillant. – Paris: Klincksieck, 1966. – 577 p.
18. Vaillant A. Problèmes étymologiques / A. Vaillant // Revue des études slaves. – 1957. – Т. 34. – F. 1–4. – P. 138–148.

Шевелюк В. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЕТНОКУЛЬТУРНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ІСПАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ

Прислів'я, як і фразеологізми, чітко демонструють антропоцентризм – семантичну орієнтованість на людину та події її життя [6]. Але найголовнішою їхньою ознакою є те, що саме за допомогою прислів'їв реконструюється наївна картина світу конкретного етносу, символічний символарій культури [4]. Універсалізація змісту і структур таких фразеологічних одиниць, як прислів'я, що виникають внаслідок відображення строкатого різноманіття позамовної дійсності, особливо помітно відбувається під системною дією когнітивної сфери.

У наукових працях останніх років прислів'я здебільшого розглядають як варіант моделей соціального контексту, адже в них інтегруються загальні риси різноманітних ситуацій і визначається сценарій поведінки [4, 89]. На думку В. М. Телії, вони “становлять один з найважливіших “кодів” культури” [7, 219], це “мова повсякденної культури, що передається з покоління в покоління й відображує всі категорії й установки життєвої філософії народу – носія мови” [там само, 241].

Мета – визначити етнокультурні фактори у стереотипізації іспанських та українських прислів'їв.

Завдання

– уточнити поняття стереотипної ситуації в аспекті процесів категоризації й аналогії;

– зіставити іспанські та українські прислів'я на позначення стереотипних ситуацій поведінки людини у соціумі.

Процес утворення прислів'їв та їхнього подальшого вживання в мові є результатом дії двох фундаментальних взаємозалежних характеристик людського мислення – категоризації й аналогії. У прислів'ї знаходить висвітлення категоріальна стратифікація соціальних ситуацій. Значення прислів'їв безпосередньо співвідноситься із соціально значимими для людини, як правило, повсякденними ситуаціями, що відбивають стереотипи людської поведінки. Виділення таких категоріальних ситуацій відбувається

за аналогією між частковими ситуаціями і виділення в них загального. Внутрішня форма прислів'я відбиває одну з реалізацій часткової ситуації, точніше, часткову реалізацію категоріальної ситуації, із внутрішньою формою прислів'я співвіднесена субкатегоріальна ситуація. У новій ситуації людина проводить аналогію між нею і вже знайомим, названим прислів'ям, і на підставі аналогії включає цю нову ситуацію у вже знайому їй категорію. При включенні ситуації в категорію за допомогою найменування її прислів'ям ігнорується своєрідність цієї ситуації, нівелюються її характерні ознаки і на перший план висуваються загальні, аналогічні вже відомій ситуації. Як відзначає Н. Н. Кирилова, прислів'я дає можливість стирати індивідуальні риси події, підганяючи його під довгий ряд аналогій [5, 311]. При цьому має місце економія зусиль, ритуалізація мислення, тобто його "стереотипізація". Замість набуття нового досвіду, людина включає нову інформацію у відому їй когнітивну структуру. Поряд з негативними рисами ("гальмування" мислення), це явище має і позитивну сторону – допомагає людині орієнтуватися в соціальному контексті. При знайомстві з новими людьми, у нових ситуаціях людина прагне зробити їх передбачуваними, неминуче приписуючи мотиви і наміри поведінці інших людей. Поняття "люди" є фундаментальним у концептуалізації людиною світу, протягом усього життя людина щоразу співвідносить "я" і "люди", оцінює свою поведінку, спираючись на сформовані в суспільстві стереотипи моралі [3, 329].

Так, наприклад іспанські прислів'я з гендерно-прескриптивною і стереотипною семантикою становлять семіотичне і семантичне втілення стереотипів соціальної поведінки, норм етикету і моралі, пов'язаних з модальним і аксіологічним компонентом значення *дозволене/недозволене, допустиме/недопустиме, прийнятне/неприйнятне* в стосунках між представниками чоловічої і жіночої статі (стереотипне протиставлення чоловіче/жіноче). Такі іспанські прислів'я із соматичним компонентом є національно-маркованими і безеквівалентними, що не мають відповідників в українській мові: *Manos quitas, que van al pan* – букв. *Спокійні руки, які йдуть за хлібом* "форма, що вказує чоловіку, який намагається руками торкнутися до жінки", *Manos blancas no ofenden* – букв. *Білі руки не ображають* "образи, нанесені жінками, не зачіпають честі чоловіка".

Прислів'я пропонують людині перевірений досвід попередніх поколінь, за допомогою якого вона може обґрунтувати свою лінію поведінки. Такі прислів'я становлять сховище стереотипних думок, застосовуваних до безлічі ситуацій. Натомість, прислів'я є не просто знаками типових ситуацій – вони є їхніми знаками-символами. До набуття символічності прислів'я пройшли складний шлях творення узагальненого змісту за схемою "вислів-образ-символ". Очевидно, первісні прислів'я-прототипи сприймалися в прямому значенні. Такі вислови-імперативи і зараз характеризуються тільки прямим значенням передусім як максими або афоризми (напр., укр. *"Поспішиши – людей насмішиши"*). Проте значна частина прислів'їв творилась з образними компонентами. Образно сприймаючи довілля, людина проводила аналогії своїх якостей, дій органів з подібними в природі, що сприяло типізації та символізації цих аналогій. Образність одиниць номінації, як переконливо доводить В. М. Телія, пояснюється наявністю характерної для кожної лінгвокультурної спільноти системи образів-еталонів. Дійсність, яка емпірично пізнається, одночасно оцінюється в образах-еталонах [7, 241], що "мають пряме відношення до умов життя носіїв даної мови, до їх культури, звичаїв та традицій" [там само].

Так, з образним соматичним компонентом *la cabeza/голова* утворилася значна кількість прислівних одиниць, які здебільшого вживаються з позначеннями

опозиційного культурологічного змісту – *дурна/розумна*. Негативний аспект при цьому іноді використовується для яскравішого виділення позитивного. *Розумна голова* як метонімічне уособлення людини ідеалізується в укр. прислів'ях *Розумна голова не дбає на лихі слова, Мудрій голові досить дві слові, В тверезій голові і тверезий ум, дурна голова* — висміюється *Голова виросла, а ума не винесла, Голова, як казан, а розуму ні ложки, Дурної голови і волосся не хоче держатися, Під носом косовиця, а в голові ще й на зяб не орано, За дурною головою і ногам нема спокою*. Цей соматичний компонент вживається також на позначення старшинства укр. *Краще голові поклонитися, ніж ногам, Не поговоривши з головою, не бери руками, Риба смердить від голови* та ісп. *Más vale ser cabeza de ratón que cola de león* (букв. *Краще бути головою миші, ніж хвостом у лева*). Краще командувати й бути першим у суспільстві, хоч і маленьким, ніж бути великим та останнім. Надається перевага незалежності. Щось подібне знаходимо в Талмуді: "Він бажає бути хвостом лева, ніж головою собаки". У давнину також говорилося *Краще бути головою ядовитої змії, ніж хвостом сардини*: ісп. синонімічні варіанти *Más vale ser cabeza de sardina que cola de trucha (de ballena, de salmón); Más vale ser cabeza se víbora que cola de sardina*.

Соматизми набувають у прислів'ях символічного забарвлення (як відзначає Н. Д. Арутюнова, "образ стає символом через набуту ним функцію в житті соціуму" [1, 26]).

Символіка соматизмів у складі прислів'їв належить до архетипових символів, які мають тотожне значення для більшості людства, що пояснюється природною подібністю як фізичної, так і психічної будови людини. Цікаво, що ознак архетипового символу набуває не просто соматизм-образ, а все прислів'я. Цей процес відбувається здебільшого через екстралінгвальні фактори (соціальні, етнопсихологічні тощо). Власний тезаурус комунікантів, а також досвід попередніх поколінь, здобутий завдяки засвоєним звичаям і традиціям та реаліям навколишньої дійсності, сприяє підтриманню архетипового символічного значення прислів'їв, збереженню їх як готових словесних формул з певним прихованим смислом.

Вважаємо, що прислів'ям із соматичними компонентами характерні всі основні ознаки символу (беремо до уваги його лінгвістичну інтерпретацію). Прислів'я, як і символи, відображають навколишню дійсність, сутністю яких є ідея або узагальнений соціокультурний смисл, втілюють цю ідею в образі (образна форма символічного вираження створює широке смислове поле символу, забезпечує йому причетність до повноти культурного життя людини), мають смислову глибину (характеризуються відкритістю, не зводяться до одного вияву і залежно від контексту можуть номінувати різноманітні ситуації).

Образно-мотиваційна структура й сфера референції прислів'їв має яскраво виражене знаково-символічне навантаження, зокрема, за допомогою опозиції, яка співвідноситься з аксіологічною моделлю "Я-інший", "своє" – (добре)- і чуже (погано). За свідченнями етнографів, категорія "своїх" містить у собі значення "обжитий", "близький", "врегульований" простір, на відміну від протиставного поняття не-своїх, чужих, яке пов'язується з поняттям "невідомого", "небезпечного", "загрозливого", "потойбічного" [2, 4].

Символічне навантаження цих протиставлень дозволяє стверджувати про розгалуження цих опозицій на конкретні похідні типу "війна"- "мир", "ворожнеча"- "приязнь", "Гість-Свій", "близьке-далеке" (пор. індоевропейське за походженням *gostis* "чужий") на рівні фразової номінації одиниць. Так, наприклад, спільну образно-

мотиваційну структуру мають прислів'я, марковані за ознакою близьке (своє, сакрально марковане – Бог, церква) і віддалене (не-своє, потойбічне, небезпечне – Чорт): рос. *Чем ближе к церкви, тем дальше от Бога*.

У таких прислів'ях представлена якісна і кількісна перевага свого й чужого з яскраво вираженою оцінкою і модальністю (корисність/ некорисність *свого і чужого*) зі спільною внутрішньою формою в іспанській та російській мовах, на відміну від української. Наприклад, *manos/рука* може виступати в цьому разі знаряддям, інструментарієм (засобом) виконання дії, а за граматичною структурою це в основному прислів'я з акціонально-актантною структурою з об'єктними поширювачами: ісп. *Sacar el ascua con la mano ajena* – букв. *Вигрібати жар чужою рукою*, рос. *Загребать жар чужими руками*. Пор. укр. *У чужу жінку чорт кладе ложку меду*, укр. *Чужими руками добре гада ловити*.

Сучасні уявлення про символи здебільшого будуються на семіологічній концепції, де знак розглядається як гіперонім, а символ – як гіпонім. Оскільки вище йшлося про знакову сутність прислів'їв, то це підтверджує їх символічну природу. Причому символічність поширюється не лише на образні паремії; кожна з них не просто позначає (виступаючи знаком), а й символізує (виражаючи суть) певну типову ситуацію. Навіть неактуалізоване прислів'я для кожного з носіїв мови вже символізує певну ситуацію.

Отже, архетипова модель прислів'їв із соматичним компонентом, характеризується подвійністю будови. Прислів'я з розбіжністю внутрішньої форми (буквального смислу) і значення відбивають два види знань про світ, два різні за характером бачення світу. З одного боку, значення прислів'я передає прийняті в соціумі норми моралі, архетипи й стереотипи поведінки – знання про світ і людину в світі, що є важливим для мовного колективу і тому закріплюється за допомогою мовного знака. З іншого боку, внутрішня форма прислів'я відбиває традиційні усталені побутові уявлення, повсякденне життя людей. Наприклад, у прислів'ї укр. *Кінь на чотирьох ногах, та й той спотикається* йдеться про те, що кожен може помилитися, зробити похибку, що немає нічого абсолютно ідеального, зробленого та ісп. *Quien tiene boca se equivoca* – букв. *У кого є рот, той помиляється*. Прислів'я стверджує, що кожен може помилитися, і помилки прощаються. Інколи ще додається: ісп. *"Quien tiene boca se equivoca, pero quien tiene seso, no dice eso"* (але в кого є мізки, той про це загалом не говорить); ісп. *Quien tiene boca, se equivoca, y quien tiene pies, anda alrevés* (ходить на руках).

Висновки. Прислів'я із соматичним компонентом у зіставлюваних мовах відбивають соціальні і культурні умови проживання носіїв іспанської та української мов. Стійкі, частотні прислів'я на основі конкретного соматизму об'єднуються в архетипові моделі.

Реконструкція прислів'їв засновується на двох принципах: 1) на основі аналізу вторинно-образного значення соматизмів у складі прислів'їв; 2) на основі аналізу архетипових моделей. Залежно від подібності чи відмінності когнітивних рівнів іспанських та українських прислів'їв виділено універсальні архетипові моделі як відображення загального менталітету і етнокультурні архетипові моделі як своєрідність національно-культурного менталітету. В українських прислів'ях відбитий у першу чергу менталітет селянина. Порівняно з іспанськими прислів'ями на когнітивному рівні внутрішньої форми в українських прислів'ях представлено набагато більше ситуацій сільської праці.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Н. Д. Арутюнова Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990.
2. Байбурин А. К. Ритуал своё и чужое // А. К. Байбурин Фольклор и этнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. – Л. : Наука, 1990. – С. 3–17.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков : пер. с англ. А. Д. Шмелев под ред. Т. В. Булыгиной / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
4. Иванова Е. В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц) / Е. В. Иванова. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 160 с.
5. Кириллова Н. Н. Фразеология романских языков: этнолингвистический аспект: Монография / Н. Н. Кириллова. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – Ч. 1. Природа и космос. – 319 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Academia, 2001. – 204 с.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.